

¹² Там само. – Спр. 226. – Арк. 4.

¹³ Там само. – Ф. 149. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 23.

¹⁴ Там само. – Ф. 422. (Лебединський Миколаївський жіночий монастир). – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 113-114 зв.

¹⁵ Там само. – Арк. 135.

¹⁶ Там само. – Арк. 148 зв. – 150 зв.

SUMMARY

Natalia Gydima

The situation of libraries of Orthodox monasteries in 19th century (on the example of provincial monasteries of Kiev diocese)

This article is devoted to the research of general situation in provincial orthodox monasteries of Kyiv eparchy during the 19th century and also the analysis of qualitative composition of their book funds.

Keywords: monastery library, theological literature, spiritual literature, the history of Orthodoxy, a book, magazine.

Вікторія БІЛИК

Правові засади функціонування Луцької греко-уніатської духовної консисторії в кінці XVIII – 20-х рр. XIX ст.

На основі архівних матеріалів показано процес формування органів правління Греко-унійної церкви на Правобережній Україні після її приєднання до складу Російської імперії. Оскільки всі греко-уніатські парафії в цьому регіоні належали до Луцької греко-уніатської єпархії, то основна увага зосереджена на правових засадах функціонування її керівного органу - Луцької греко-уніатської духовної консисторії.

Ключові слова: Правобережна Україна, Греко-унійна церква, Луцька греко-уніатська духовна консисторія, єпархія, парафія.

Активізація релігійного життя в Україні в останні десятиріччя, прихильність громадської думки до Церкви, посилення інтересу до релігії як неосвоєної ділянки духовної культури сприяли підвищенню

зацікавленості українських дослідників церковною історією. На це зацікавлення опосередковано впливає й конфронтація між вірними різних конфесій, ускладнення міжцерковних відносин, якими характеризується сьогодення, оскільки очевидно, що для пояснення природи таких конфліктів та їхнього врегулювання необхідно добре володіти історією християнства на українських землях. У цьому контексті важливим об'єктом для дослідження є саме Унійна церква, яка має багатий історичний досвід взаємодії з різними соціальними інституціями. На особливу увагу заслуговує один з найдраматичніших періодів у минулому цієї Церкви – час, коли вона жорстоко переслідувалася російською імперською владою. Це протистояння знайшло своє відображення не лише в тотальному тиску на вірних та духовенство Церкви, а й в її організаційній структурі, особливостях функціонування її органів правління наприкінці XVIII – у 30-х рр. XIX ст.

На сьогодні існує чимало робіт, автори яких аналізують причини й умови укладення Берестейської унії, формування та розвиток структур Унійної церкви у XVII–XVIII ст., роль греко-католицького клиру в суспільному житті України. Серед праць українських істориків треба відзначити глибокі дослідження І. Скочилися, присвячені генеральним візитаціям церков Київської унійної митрополії XVII–XVIII ст.¹ Ґрунтовний аналіз документів державних та церковно-адміністративних органів управління Російської імперії, що становлять комплекс джерел до вивчення становища Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні, покладено у статтях та дисертації В. Лось². Історія Греко-уніатської церкви на Київщині в XVI–XVIII ст. висвітлюється в наукових студіях Л. Тимошенка³. Роль Церкви, зокрема й Унійної, в соціально-економічному житті Правобережжя першої половини XIX ст. розкрито в доробку А. Зінченка, О. Крижанівського та С. Плохія⁴.

Натомість становище уніатів в умовах російської дійсності кінця XVIII – 20-х рр. XIX ст. залишається маловивченим. Серед іншого, в сучасній українській історичній науці відсутні праці, в яких би розкривалися генеза та діяльність органів влади Греко-унійної церкви на Правобережній Україні.

З огляду на це, мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати правові засади функціонування головного органу правління Греко-унійної церкви на Правобережжі в означений період – Луцької греко-уніатської духовної консисторії, а також визначити її функції та склад.

Укладення церковної унії на Берестейському соборі 1596 р. поклало початок виникненню та утвердженню на українських землях Унійної церкви. Процес становлення цієї Церкви був довготривалим і складним, оскільки далеко не всі представники духовенства та вірні одразу прийняли перехід частини Православної церкви під юрисдикцію Риму.

Остаточна унія утвердилася на українських теренах тільки більш ніж через сто років. Формування організаційної структури Греко-уніатської церкви, її органів управління, парафіяльної мережі завершилося на зламі XVII–XVIII ст., коли в усіх православних єпархіях на українській території Речі Посполитої була проголошена унія. Це, з одного боку, означало об'єднання під покровом Унійної церкви «руської нації», а з іншого – вимагало кодифікації змін та окреслення перспектив подальшого розвитку Церкви. З цією метою 1720 р. в місті Замості, за ініціативою митрополита Лева Кишки, відбувся церковний собор. На Замойському соборі чи не вперше були порушені питання про організацію Греко-уніатської церкви, що стосувалися її структури, обрядовості, богослужіння, положень щодо дотримання догм і св. тайн⁵.

У кінці XVIII ст., коли Греко-католицька церква закріпила свої позиції в суспільстві, її вірні опинились у межах двох імперій: Російської та Австрійської. В кожній з них сформувалася власна модель функціонування Церкви.

Після входження наприкінці XVIII ст. Правобережної України до складу Російської імперії перед владою постало завдання органічної та повної інкорпорації краю в систему єдиної держави. Оскільки більшість місцевого населення були вірними ГКЦ, яка для царського уряду виявилася чужою, закономірно, що саме на цю Церкву він звернув особливу увагу. Важливо з'ясувати, чому російські урядові кола розглядали ГКЦ не як опору держави, а як чинник поширення чужоземних культурно-політичних впливів, який необхідно було якомога швидше усунути.

Катерина II видала низку указів, що мали на меті якнайбільше обмежити функціонування Унійної церкви та звести до мінімуму вплив василіанських монастирів у новоприєднаних землях. Розпочалося навернення вірних ГКЦ на православ'я, й визначалося воно як місіонерська діяльність.

Невдовзі внаступі влади на Унійну церкву було зроблено вирішальний крок: 6 вересня 1795 р. вийшов указ «Про приписання залишених

у цих губерніях в унії монастирів і церков до єпархії Білоруської»⁶. У ньому йшлося про ліквідацію (серед інших) таких греко-уніатських єпархій: Луцької, Київської митрополичої та Володимирської. Унійні монастирі й церкви Волинської, Подільської та Брацлавської губернії приписувалися до Білоруської єпархії й переходили під юрисдикцію архиєпископа полоцького Іраклія Лісовського⁷.

Після вступу на російський трон Павла I, 28 квітня 1798 р. з'явився імператорський указ «Про встановлення в приєднаних до Росії областях уніатських єпархій, архиєпископства Полоцького, та єпископств Брестського та Луцького»⁸. Згідно з цим монаршим розпорядженням, унійні парафії Київської, Волинської та Подільської губернії були об'єднані в Луцьку греко-уніатську єпархію на чолі з єпископом Стефаном Левинським. За територіальними межами вона відрізнялася від «старого» Луцького владичтва – до неї ввійшли всі унійні парафії на Правобережній Україні, які залишилися після масового навернення на православ'я у 1794–1796 рр., а згодом у 1809–1815 рр., – також парафії Тернопільського округу, переданого Російській імперії 1809 р.

Із відновленням Луцької єпархії відновив свою роботу й орган її управління – греко-уніатська духовна консисторія, що розташовувалася в Луцьку.

Консисторія вела всі поточні церковні, здійснювала суд над духовенством, а в питаннях шлюбу, розлучення, блюзнірства – і над мирянами⁹. Розглядала вона й земельні позови на унійних священників, справи про надання ними треб православному населенню, про богослужіння «за греко-уніатським обрядом» в умовах, «переосвячених на православ'я», про виселення унійних душпастирів з їхніх осель православними, про приватні конфлікти між греко-католицьким та православним духовенством, касаційні скарги на рішення Волинського губернського правління тощо¹⁰.

До складу консисторії входили єпископ, архимандрити, архипресвітер та архиєпископ, еклезіарх, кантор, крилошани й духовні депутати. Її канцелярія формувалася з офіціала, вікарія (єпископа-помічника, заступника архиєрея), трьох асесорів, двох секретарів, протоколіста, перекладача, губернського реєстратора, не більше шести інших канцелярських службовців та двох сторожів з відставних солдатів¹¹.

Усі члени консисторії призначалися з крилошан – штатних священнослужителів єпархіального кафедрального собору, членів

крилосу (колегіального дорадчого органу при архиєреєві, який видав всіма церковними справами, крім суду над клиром), або з прелатів-крилошан, наділених правом духовного суду, терміном на три роки¹². Секретарів, протоколіста й перекладача призначала Римокатолицька духовна колегія, всіх інших – сам владика, після узгодження їхніх кандидатур з колегією. За її ж розпорядженням звільнялися всі працівники. Члени консисторії отримували платню з доходів епархії¹³.

У 1816 р. штат Луцької греко-уніатської духовної консисторії складався з 26 осіб. Її очолював єпископ Яків Мартусевич. До консисторії належали чотири архимандрити василіанських монастирів: Дубенського – Ієронім Скольпський, Дерманського – Феодосій Гойжевський, Канівського – Симеон Билинкевич, Милецького – Януарій Бистрий. Усі вони мали шляхетське походження, освіту здобували у Володимирській василіанській семінарії, згодом продовжували навчання в Аннополі, Полоцьку, Вільні, Жировичах. Чернечий постриг ці архимандрити прийняли у 60–70-х рр. XVIII ст.

Архипресвітером Луцького крилосу був Йоан Гачевський, архидияконом – Петро Ярмолинський, еклезіархом – Василій Собкевич, кантором – Федір Занозовський. Це були вихідці зі шляхетських або священницьких родин. Освіту вони отримали в Межиріччі – в школі піарів, у василіанських семінаріях Луцька, Гощі, Острога, Житомира. Йоан Гачевський по закінченні Віленської головної семінарії навчався в папській колегії. Висвятившись, він був номінований офіціалом Клеванської василіанської обители. Парохи церков Петро Ярмолинський, Василій Собкевич і Федір Занозовський, після масового навернення уніатів на православ'я у 1794–1796 рр., стали «безмісними». З утворенням «нової» Луцької епархії їх введено до складу консисторії.

Членами консисторії були вісім крилошан: Василь Малевич, Микола Мержвинський, Федір Полюхович, Йоан Півницький, Данило Пришбитевич, Ієронім Бучинський, Кирило Сероцинський, Стефан Жирицький; чотири протопресвітери: Михайло Сущевський, Ігнатій Ненадкевич, Йоан Баржцинський, Федір Червінський. Завершують цей перелік депутати від унійного духовенства в повітових судах губернії: Антоній Дишковський і Василь Берегович – від Луцького повіту, Федір Земенський і Йоан Лихачевський – від Житомирського повіту та ін. Усі вони були настоятелями парафіяльних храмів, деякі довгий час виконували обов'язки деканів¹⁴.

Як свідчать послужні списки, члени консисторії походили з двох станів – шляхетського та духовного. Освіту вони здобули переважно у василіанських школах і духовних семінаріях у Холмі, Житомирі та Олиці, деякі навчались у школі отців-піарів у Любешові або закінчили головну семінарію у Вільні. З фонду консисторії їм виділялася скромна платня (у разі, якщо член консисторії був «безмісним» священником, тобто не мав парафії, він отримував ще також невелику пенсію).

Наприкінці 1820-х рр. запроваджено новий порядок призначення членів унійної консисторії: вони мали змінюватися почергово: по одному в рік, а не всі разом через три роки. Кожен міг перебувати на посаді чотири роки. Консисторський штат затверджував владика, вибираючи щонайменше з двох кандидатів на місце¹⁵. Така процедура була закріплена указом від 17 жовтня 1828 р. «Про порядок вибору членів в Греко-уніатські духовні консисторії і про склад їхніх засідань»¹⁶. Однак на той час Луцького греко-уніатського владичтва вже не існувало й консисторія також припинила свою діяльність.

Отже, органом церковного правління в Луцькій греко-уніатській єпархії, до якої входили всі унійні парафії Правобережної України наприкінці XVIII – в першій третині XIX ст., була консисторія в Луцьку. Функціонування цього органу церковної влади залежало від політики, яку провадили російські імператори стосовно Греко-унійної церкви. За часів Катерини II, коли були ліквідовані унійні владичтва, Луцька греко-уніатська духовна консисторія припинила свою роботу. Зі сходженням на російський престол Павла I Луцька унійна єпархія була відновлена, відповідно відновила свою діяльність і консисторія. У зв'язку з посиленням тиску на УГКЦ у другій половині 20-х рр. XIX ст., Луцька єпархія знову була ліквідована, а консисторія остаточно перестала функціонувати. Згідно з архівними матеріалами, в період свого існування Луцька греко-уніатська духовна консисторія виконувала адміністративні й судові функції щодо унійного духовенства та вірних ГКЦ. До складу консисторії входили єпископ, архиєпископ та архиєпископ капітули, єпископ, архиєпископ та архиєпископ кантори, каноніки й духовні депутати.

¹ Скориця І. Генеральні візитації в українсько-білоруських єпархіях Київської унійної митрополії. 1596–1720 роки / І.Скориця // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1999. – Т. 238. – С. 46–92; Його ж.

- Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. – Львів: Вид-во Українського Католицького ун-ту, 2004. – Т. 2: Протоколи генеральних візитацій / І. Сkochиляс.– ССVIII+512 с.; Його ж. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус / Ігор Сkochиляс. – Львів: Вид-во Українського католицького ун-ту, 2010. – XXIV+832+16 кольор. іл.
- ² Лось В. Е. Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук. / В. Е. Лось. – К., 2007; Її ж Луцька єпархія у 1801–1825 рр.: майнові конфлікти уніатського та православного духовенства / В. Лось // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: Коло, 2003. – Вип. 7. – С. 259–269; Її ж. Василіанські монастирі як основна опора унії на Волині (кінець XVIII – перша третина XIX ст.) / В. Лось // Велика Волинь: наук. зб. – Житомир, 2004. – Т. 31. – С. 240–247.
- ³ Тимошенко Л. З історії уніатської церкви на Київщині (XVI–XIX ст.) / Л. Тимошенко. – К.: ТОВ «Міжнародна фінансова акція», 1997.
- ⁴ Зінченко А. Л. Церковне землеволодіння в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець XVIII і перша половина XIX ст.) / А. Л. Зінченко – К.: Либідь, 1994.; Крижанівський О. П. Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України / О. П. Крижанівський. – К.: Вища школа, 1991; Його ж. Історія церкви та релігійної думки в Україні / О. П. Крижанівський, С. М. Плохий. – Кн. 3: кінець XVI–XIX ст. – К.: Либідь, 1994.
- ⁵ Сkochиляс І. Біля джерел замойського тріумфалізму: «Synodus Dioeciesana Vladimiriensis» 1715 року та його релігійна програма / І. Сkochиляс // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2007. – Rok 5. – S. 141–142.
- ⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. 1649–1825 гг.: в 45 т. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 23: 1789 – 6 ноября 1796 г.– № 17384.
- ⁷ Осадчий В. Ілюзії чи відчай? Лист архієпископа полоцького Іраклія Лісовського на тлі історії унії в Російській імперії наприкінці XVIII ст. / В. Осадчий // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. – Lublin, 2007.– Rok 5. – S. 221.
- ⁸ Полное собрание законов Российской империи... Т. 25: 1798–1799 гг. – № 18503.
- ⁹ Крижанівський О. П. Церква в соціально-економічному розвитку Правобережної України / О. П. Крижанівський. – К.: Вища школа, 1991. – С. 323.
- ¹⁰ Державний архів Волинської області. – Ф. 382. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1 зв.; Оп. 2. – Спр. 33. – Арк. 34 зв.
- ¹¹ Там само. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 36.
- ¹² Крижанівський О. П. Церква в соціально-економічному розвитку... – С. 323–324.

- ¹³ Державний архів Волинської області. – Ф. 382. – Оп. 2. – Спр. 59. – Арк. 36зв.
- ¹⁴ Российский государственный исторический архив, г. Санкт-Петербург. – Ф. 797. – Оп. 6. – Ч. 2. – Д. 23 142. – Л. 1–14.
- ¹⁵ Radwan M. Carat wobec kościoła greckokatolickiego w zaborze Rosyjskim. 1796–1839 / M. Radwan. – Roma; Lublin: Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej, 2001. – S. 44.
- ¹⁶ Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. 12 декабря 1825 – 28 февраля 1881 г.: 55 т.– СПб: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 3: 1828 г. – № 2354.

SUMMARY

Victoria Bilyk

Legal framework for the functioning of Lutsk Greek Uniate Ecclesiastical Consistory at the end of 18th – 20^{es} of the 19th century.

On the basis of archival materials and documents the article shows the formation of the Board of Greek Uniate Church in the Right Bank Ukraine after its accession to the Russian Empire. Because all Greek Uniate churches in this region were part of Lutsk Greek Uniate diocese, the main attention is focused on legal basis of functioning of its governing body - Lutsk Greek Uniate Ecclesiastical Consistory.

Keywords: Right-Bank Ukraine, Greek Uniate Church, Lutsk Greek Uniate Ecclesiastical Consistory, diocese, parish.

Надія СТОКОЛОС

Трансформації культової-обрядової практики уніатської Холмської єпархії впродовж 30-х – першої половини 70-х рр. 19 ст. та їхні соціокультурні наслідки

З'ясовуються чинники, перебіг та наслідки радикальних змін культово-обрядової практики уніатського населення Холмщини і Південного Підляшшя як важливої складової урядової програми інкорпорації уніатської